

WOJCIECH WĘGRZYNIAK, KRAKÓW

MIEDZY POZOREM A PRAWDĄ – EKONOMIA W KSIĘDZE AMOSA

Amos bez cienia wątpliwości jest prorokiem sprawiedliwości społecznej. Jeśli więc temat ubogich i bogatych, luksusu i wyzysku jest tak istotny dla pasterza z Tekoa, spróbujmy poddać analizie globalnej obraz ekonomii zawarty w Księdze Amosa.¹ Studium będzie składać się z dwóch części: pierwsza będzie swoistym inwentarzem próbującym nazwać i policzyć dobra materialne i organiczne opisane w Księdze Amosa; druga będzie próbą uchwycenia kilku reguł ekonomicznych, które prorok przekazuje współczesnym, a które łączy wspólny mianownik pozoru.

Status ekonomiczny

Wszelkie dobra materialne i organiczne wymienione w Księdze Amosa zostaną podzielone na obszary właściwe dla danego dobra. W niektórych przypadkach podział może wydać się trochę sztuczny, jednak pozwoli nam to lepiej poszeregować odpowiednie słownictwo.²

Dom

Słowo „dom” (בֵּית) występuje w Księdze Amosa 27 razy. W połowie przypadków chodzi o użycie metaforyczne („dom Izraela”,³

---

¹ Pojęcie „ekonomia” użyte w tym artykule jest bliższe językowi potocznemu i dotyczy wszystkiego, co się łączy z dobrami materialnymi i niematerialnymi. Wg N. P. H o w i n g t o n a, ekonomia to jedna z czterech perspektyw (oprócz religijnej, politycznej i społecznej), z których prorok piętnuje zło w Izraelu, por. t e n z e, *Toward an Ethical Understanding of Amos*, Review and Expositor 63/1966, s. 405.

² Bardziej ogólna analiza środowiska Księgi Amosa znajduje się w J. J. J a c k - s o n, *Amos and His Environment*, Proceedings 5/1985, s. 81-86.

³ Am 5,1.3.4.25; 6,1.14; 7,10.16; 9,9.

„dom Jakuba”⁴, „dom Józefa”⁵, „dom Jeroboama”⁶, „dom Chazaela”⁷), natomiast 13 razy mowa jest o domu w znaczeniu budowli.⁸ Należą do nich: „świątynia – dom Boga” (מִקְדָּשׁ הַיְהוָה – 2,8), „pałac – dom króla” (הַבְּלִמָּמ – 7,13); „dom zimowy” (פְּרֻת־הַיֵּב – 3,15) i „letni” (צִי־קָה – 3,15),⁹ „domy z kości słoniowej” (נְשֵׁי – 3,15),¹⁰ „domy z kamienia ciosanego” (תִּיָּג – 5,11),¹¹ „dom wielki” (לִוְהַגָּה – 6,11), „domy wielkie/liczne” (מִיָּבֵר – 3,15),¹² „dom mały” (הַיֵּב).

⁴ Am 3,13; 9,8.

⁵ Am 5,6.

⁶ Am 7,9.

⁷ Am 1,4.

⁸ Am 2,8; 3,15(4x); 5,11.19; 6,9.10(2x).11(2x); 7,13.

⁹ Najprawdopodobniej chodziło o dwa różne domy a nie dwa mieszkania w jednym domu, rodzaj luksusowych rezydencji klasy wyższej Samarii por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, Hermeneia, Philadelphia 1977, s. 201; S. M. Paul, *Amos 3:15 – Winter and Summer Mansions*, *Vetus Testamentum* 28/1978, s. 359. Pozabiblijne przykłady domów/pałaców letnich i zimowych zob. w: H. Donner, W. Rollig (red.), *Kanaanäische und Aramäische Inschriften*, t. I, Wiesbaden 1962, s. 216, 218-219; S. M. Paul, *Amos*, s. 358-360.

¹⁰ Raczej chodzi o to, że w domach takich znajdowały się cenne przedmioty z kości słoniowej, jak meble czy talerze. W czasach Amosa taki luksus nie był zarezerwowany tylko dla rodziny królewskiej; por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, 201.

¹¹ Wyrażenie תִּיָּג znajduje się w TM tylko jeden raz i najprawdopodobniej odnosi się do domów luksusowych, por. S. M. Paul, *Amos*, s. 173. To może być również krytyka ostentacyjnego obnoszenia się z bogactwem, por. F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos. A New Translation with Introduction and Commentary*, AB 24A, New York 1989, s. 501.

¹² Najprawdopodobniej chodzi o liczne domy, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 199. Tak również tłumaczy LXX, Wulgata, *Einheitsübersetzung*, *New American Bible*. Niektórzy tłumaczą „wielkie domy”, por. S. M. Paul, *Amos*, s. 126, *The Jewish Bible, La Sacra Bibbia della Conferenza Episcopale Italiana*. „Wielkie” może odnosić się nie tyle do rozmiaru co bogactwa wykończenia, por. F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 411. Inni poprawiają tekst hebrajski na מִיָּבֵר (por. Ez 27,15), co daje „domy z hebanu”, por. V. Maag, *Text, Wortschatz und Begriffswelt des Buches Amos*, Leiden 1951, s. 17. Tak też tłumaczy Biblia Warszawska i Biblia Tysiąclecia. H. Donner proponuje poprawić מִיָּבֵר (por. Ez 27,24), co pozwala mówić o kolorowo utkanych zasłonach domów, por. t e n z e, *Die soziale Botschaft der Propheten im Lichte der Gesellschaftsordnung*

הַתְּקָה – 6,11), „dom” bez dodatkowego określenia (5,19; 6,9.10[2x]). Raz mówi się o „ścianie domu” (רֵקֶה – 5,19).

W domach znajdują się „łóża” (מִטָּה – 3,12) a nawet „łóża z kości słoniowej” (מִטָּה תְּלִימָה – 6,4).¹³ Są „dywany” (שֵׁרָע), na których można się wylegiwać (6,4) i które być może pochodzą z Damaszku (3,12).¹⁴ Księga wymienia ponadto takie przedmioty jak „sandały” (לְעָנַב – 2,6; 8,6), „płaszcz” (בִּגְדֵי – 2,8), „wór” (שָׂק – 8,10), „czasza na wino” (מִתְּקָה – 6,6).¹⁵ Pięć razy mowa jest o „winie” (יַיִן – 2,8.12; 5,11; 6,6; 9,14) a raz o „moszczu” (מִסְעָה – 9,13). Trzy razy wspomniany jest „chleb” (לֶחֶם), chociaż dwa razy w kontekście „głodu” (4,6; 7,12; 8,11). Znany jest najlepszy olej służący do namaszczenia „ciała” (מִיֵּן מִשְׁחָה – 6,6).¹⁶ Wspomniane są miary jak „efa” (הֶפֶיֶא – 8,5), „sykl” (שֶׁקֶל – 8,5) i „odważniki” (מִנְזָאִים – 8,5). Dwa razy mowa jest o „srebrze” (כֶּסֶף – 2,6; 8,6).¹⁷

---

in Israel, Oriens Antiquus 2/1963, s. 237, przyp. 19. Natomiast G. S. Glanzman proponuje przekład „domy ważnych osób”, por. tenże, *Two Notes: Am 3,15 and Os. 11,8-9*, Catholic Biblical Quarterly 23/1961, s. 229.

¹³ Chodzi o łóżka, których ramy były inkrustowane ornamentami z kości słoniowej, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 205. Wykopaliska w Samarii potwierdzają obecność licznych wyrobów z kości słoniowej, por. E. Zawiświcki, *Księga Amosa*, w: S. Łach (red.), *Księgi Proroków Mniejszych. Ozeasz – Micheasz*, Pismo Święte Starego Testamentu XII/1, Poznań 1968, s. 231.

¹⁴ Tak Wulgata, *Einheitsübersetzung*, Biblia Tysiąclecia. Większość jednak stara się tłumaczyć trudne wyrażenie שֵׁרָע קְשִׁמָּה w 3,12 jako oznaczające część łóżka, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 205; S. M. Paul, *Amos*, s. 196, 198. W podobnym kierunku idą też takie przekłady jak *La Sacra Bibbia della Conferenza Episcopale Italiana* („sponda di un divano”), *The Jewish Bible* („the head of a couch”), *New Revised Standard Version* („part of a bed”).

¹⁵ Według Jeremiasa użycie słowa מִתְּקָה, które występuje tylko w kontekście kultycznym, wskazuje na to, że prorok napiętnuje nie tyle nadmiar picia, ile przekroczenie pewnej granicy między Bogiem a człowiekiem, por. J. Jeremias, *Amos*, Antico Testamento 24/2, Brescia 2000, s. 150.

¹⁶ Namaszczenie olejem było zwykłą higieniczną praktyką; por. F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 360.

¹⁷ Tak tłumaczy H. W. Wolff, *Joel and Amos*, 44; S. M. Paul, *Amos*, 133. Najprawdopodobniej chodzi o rodzaj środka płatniczego, pieniądze, por. F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 310.

Miasto

Słowo *רֵעַ* – „miasto” pojawia się 11 razy, w tym 2 razy w l. mn.¹⁸ Czterokrotnie jest mowa o „murach” (*הַמּוֹרֹת* – 1,7.10.14; 7,7), trzy razy o „bramie miasta” (*רֵעַ* – 5,10.12.15), raz o „ryglu/zaworach bramy” (*בְּרִיחַ* – 1,5).¹⁹

Jeśli chodzi o przestrzeń miasta najczęściej wymieniane są „pałace” (*וּמִרְאָה* – 11 razy zawsze w l. mn.;²⁰ *לְכִיָּה* – 8,3). Raz mowa jest o „twierdzy” (*מִצְבֵּת* – 5,9). Z przedmiotów wymieniony jest „pion” (*אֶרְגָּב* – 7,7[2x].8[2x]),²¹ „róg” (*רִפּוֹשׁ* – 2,2; 3,6), „berło” (*שֶׁבֶט* – 1,5.8).²² W tym miejscu wymieńmy również „miecz” (*בְּרֶחֶק* – 1,11; 4,10; 7,9.11.17; 9,1.4), „łuk” (*קֶשֶׁף* – 3,15) i „okup” (*רֶכֶּב* – 5,12).²³

¹⁸ Am 3,6(2x); 4,6(l. mn.).7(2x).8(2x); 5,3; 6,8; 7,17; 9,14(l. mn.).

¹⁹ Element bramy miasta, wykonywany najczęściej z żelaza czy brązu, spełniający tak wielką rolę w obronie miasta jak fortyfikacja czy mury, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 156. Ilustrację części składających się na bramę można zobaczyć u J. J. Jackson, *Amos and his Environment*, s. 84.

²⁰ Am 1,4.7.10.12.14; 2,2.5; 3,9 (2x).10.11; 6,8. To 30% użycia *וּמִרְאָה* w całym TM. To majestatyczne budowle wielopiętrowe, budowane bez względu na koszty z kamieni ciosanych, służące za mieszkanie klasom zamożnych, por. J. Jeremiaś, *Amos*, s. 78.

²¹ Słowo to występuje w TM tylko w Am 7,7-8 i tradycyjnie uważane jest za przedmiot służący do pionowania, aczkolwiek sprawa nie jest taka oczywista, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 300; S. M. Paul, *Amos*, s. 233-235; F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 757-759. Jeremiaś widzi tu rodzaj broni wykonanej z cyny; por. J. Jeremiaś, *Amos*, s. 170. Inni mówią o materiale, z którego wykonano mur; por. D. Sturt, *Hosea – Jonah*, WBC 31, Waco 1987, s. 373. Tak też Wulgata, która tłumaczy: „Dominus stans super murum litum et in manu eius trulla cementarii”.

²² Chodzi o insygnia władzy, por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 156-157.

²³ Najprawdopodobniej Amos mówi o łapówce, którą przekupywani są sędziowie, by nie bronić ubogich w sądzie; por. D. Sturt, *Hosea – Jonah*, s. 349.

Świątynia

Słowo „świątynia” (שֶׁהֶקֶד) pojawia się u Amosa dwa razy („świątynie Izraela” w 7,9 i „świątynia królewska” w 7,13). W jej przestrzeni znajdują się „głowica wieńcząca kolumnę” (רוֹתֶפֶט – 9,1), „wiązania dachu” (סַף – 9,1),²⁴ „ołtarz” (מִזְבֵּחַ – 2,8; 3,14; 9,1). Wielokrotnie Amos mówi o ofiarach (תִּבְרָה „ofiara” – 4,4; 5,25; הַבְּרִיחַ „ofiara dobrowolna” – 4,5; תְּהַנֵּם „ofiara pokarmowa” – 5,22.25; הָלֶע „ofiara całopalna” – 5,22; מִכִּי־אֵרָמָה מִלֶּשׁ „ofiara z tucznych wołów” – 5,22). Do tej grupy należy również „chleb kwaszony” (חֶמֶץ – 4,5), „lira” (לִבָּנָה – 5,23; 6,5),²⁵ „instrumenty muzyczne” (רִישׁ-יֵלֶכְךָ – 6,5)²⁶ i „dziesięcina” (רִשְׁעִינָה – 4,4).²⁷

Pole

Amos 33 razy używa słowa „ziemia” (אֶרֶץ 23x, אֲדָמָה 10x), z czego kilka razy w znaczeniu „terytorium”, które ma naród wybrany (2,10; 3,11; 7,11.12.17; 9,15).²⁸ Do podziału ziemi używany jest „sznur” (לְבַחַה – 7,17).

²⁴ Podobnie tłumaczy *Einheitsübersetzung* („Tragbalken”), *La Sacra Bibbia della Conferenza Episcopale Italiana e San Paolo Edizione* („architravi”). Interpretacja סַף jest jednak dyskusyjna i być może chodzi o futryny drzwi albo próg, dlatego wyrażenie „uderz w głowicę i poruszają się futryny”, byłoby meryzmem oznaczającym „od góry do dołu”; por. S. M. Paul, *Amos*, s. 274-275. *Revised Standard Version* tłumaczy: „Smite the capitals until the thresholds shake”, a *Bible de Jérusalem*: „Frappe le chapiteau et que les seuils s'ébranlent”.

²⁵ Trudno sprecyzować, jaki instrument muzyczny kryje się pod nazwą לִבָּנָה (harfa? wiola?). J. M. O n t a g u przekonuje, że chodzi tu o rodzaj większej liry, z 10 a nawet 12 strunami, por. t e n ż e, *Musical Instruments of the Bible*, Lanham-London 2002, s. 39-45, 146.

²⁶ To ogólne określenie instrumentów towarzyszących śpiewom, por. H. W. W o l f f, *Joel and Amos*, s. 276.

²⁷ Dziesięcina w VIII w. była składana nie tylko ze zboża, wina i oliwy (Pwt 12,17; 14,23), ale najprawdopodobniej także z trzody (1Sm 8,15); por. H. W. W o l f f, *Joel and Amos*, s. 219.

²⁸ Pozostałe w znaczeniu „świat”, „grunt”, „kraj obcy”.

Na ziemi pracują „pasterz” (תִּקְוֶה – 1,1; תִּקְוֶה – 7,14; הַעֵר – 1,2; 3,12), „rolnik” (הַכֹּסֵף – 5,16), „oracz” (שָׂרוּחַ – 9,13) i „żniwiarz” (הַצֵּקַל – 9,13). Autor pisze o „oraniu” (שָׂרָח – 6,12), „żniwach” (רִצְצָקַל – 4,7), „sianokosach królewskich” (אֲגַלְמֵה יִזְגַּ – 7,1),²⁹ „potrawie” (שֶׁקֶל – 7,1[2x]),³⁰ „ziarnie” (עֵרָה – 9,13) i „zbożu” (רִבְגַּשׁ – 8,5), które może być „skoszone” (רִימְעַ – 2,15) i „wymłócone” (רֵב – 5,11; 8,5.6).³¹ Są „winnice” (תְּרֵבֶה – 4,9; 5,11.17; 9,14) i „winogrona” (מִיבְנֵעַ – 9,13). Są „ogrody” (הַגֵּיזַ – 4,9; 9,14) a w nich „owoce” (יִפֶּ – 9,14). Mowa jest o „sykomorach” (הַמִּקְשׁ – 7,14), „drzewach figowych” (הַגֵּאֲתָ – 4,9) i „oliwkach” (תִּנְזַ – 4,9).

W pracy pomagają takie sprzęty jak używane do młócki „sanie żelazne” (לְזֹרְבֵה תוֹצֵרָה – 1,3),³² czy „wóz” (הַלְגָּעַ – 2,13),³³ „sito do przesiewania” (הַרְבֵּכַ – 9,9),³⁴ „haki” (צַ – 4,2),³⁵ „haki na ryby” (הַגִּידַ – 4,2).

²⁹ Chodzi raczej o zbiór trawy późną wiosną a nie wczesnym latem, por. S. M. P a u l, *Amos*, s. 227.

³⁰ E. P o w e r argumentuje, że שֶׁקֶל występujący tylko u Amosa oznacza późne zbiory zboża. Natomiast יִזְגַּ znaczyłyby zbiory wczesne; por. t e n z e, *Note to Amos 7,1*, *Biblica 18/1927*, s. 90.

³¹ Słowa רֵב i רִבְגַּשׁ są niekiedy używane zamiennie, por. Rdz 42,1-3; 42,2-3.

³² Były to ciężkie drewniane sanie z ostrymi elementami z żelaza, ciągnięte przez woły; por. G. D a l m a n, *Arbeit und Sitte in Palästina*, t. 3: *Von der Ernte zum Mehl*, Gütersloh 1933, s. 83, 88.

³³ Może to być również inna nazwa sani młocarskich jak w Iz 28,27-28; por. S. M. P a u l, *Amos*, s. 95.

³⁴ הַרְבֵּכַ to *hapax*, ale późniejsze użycie tego słowa w jęz. hebr. pozwala na określenie jego znaczenia; por. F. I. A n d e r s e n, D. N. F r e e d m a n, *Amos*, s. 870. Dyskusyjnymi pozostają natomiast rodzaju i rozmiar sita; por. S. M. P a u l, *Amos*, s. 286.

³⁵ Dokładne znaczenie słowa nie jest znane; proponowano tarcze, ciernie, kosze, łodzie; por. *tamże*, s. 130-132. Kontekst wskazuje raczej na to, że chodzi o haki na ryby; por. J. J e r e m i a s, *Amos*, s. 87-88; F. I. A n d e r s e n, D. N. F r e e d m a n, *Amos*, s. 423. H. W. W o l f f sugeruje, że mowa jest o sznurach, które mogły służyć do prowadzenia ludzi do niewoli; por. t e n z e, *Joel and Amos*, s. 206-207.

תוריס – 4,2),³⁶ „przynęta na ptaki” (שִׁקוּמָ – 3,5),³⁷ „sidła na zwierzęta” (פַּת – 3,5),³⁸ „kosz” (בּוּלָב – 8,1.2).³⁹

Księga Amosa zna takie zwierzęta jak „konie” (סוּס – 2,15; 4,10, 6,12), „woły” (וּאֵצ רֶבֶב – 6,12), „krowy” (פַּת הָרֶבֶב – 4,1), „cielęta” (לֶגַע – 6,4), „jagnięta” (מִיֶּרֶב – 6,4). Dwa razy mowa jest o „trzodzie” (צֹאן – 6,4; 7,15).

Do tej grupy należy jeszcze zaliczyć „wapno” (שִׁשׁ – 2,1)⁴⁰ i „szalas” (סַחֲלָה – 9,11).⁴¹

Wnioski z przeglądu inwentarza dóbr opisanych w Księdze Amosa są następujące:

1. Obraz dóbr przedstawiony przez Amosa jest powszechny. Co do powtarzalności używanych słów jest to raczej obraz miejski (najczęściej wspomniany jest pałac i miasto). Co do różnorodności, jest to obraz raczej wiejski.

2. Wiele elementów wskazuje na to, że w świecie widzianym przez Amosa nie brakuje bogactwa i luksusu (np. dom zimowy i letni, dom z ciosanych kamieni, wyroby z kości słoniowej, por. 3,15; 5,11; 6,4).⁴²

³⁶ Inni proponują ciernie (Ibn Ezra), łodzie (Raszi), garnki; por. S. M. Paul, *Amos*, s. 132-134.

³⁷ Chodzi najprawdopodobniej o rodzaj przynęty a nie sidła; por. *tamże*, s. 111. H. W. Wolff mówi o kiju drewnianym, który rzucany może powodować upadek ptaków na ziemię; por. *tenże*, *Joel and Amos*, s. 185.

³⁸ Urządzenie mające na celu schwytywanie mniejszych zwierząt, albo ptaków; por. *tamże*, s. 185.

³⁹ Chociaż w innym miejscach słowo to może oznaczać klatkę na ptaki (por. Jr 5,27; Syr 11,28), tutaj raczej zostaje użyte w sensie „kosz wiklinowy”; por. S. M. Paul, *Amos*, s. 253; E. S. Lewin i S. M. Paul, *Kelub qāyis (Am. 8:1-3)*, w: *tenże*, *From Babylon to Canaan*, Jerusalem 1996, s. 22-27.

⁴⁰ To wydaje się potwierdzać praktykę palenia kości w celu uzyskania wapna; por. N. K. Gottwald, *All the Kingdoms of the Earth: Israelite Prophecy and International Relations in the Ancient Near East*, New York-London 1964, s. 109. Targum do Am 2,12 podaje, że Moabici użyli wapna ze spalonych kości do krycia domów.

⁴¹ Słowo סַחֲלָה – „szalas” zostało użyte przez Amosa w sensie metaforycznym na oznaczenie upadającego domu Dawida; por. S. M. Paul, *Amos*, s. 290.

⁴² J. Poppel pisze: „The average Israelite’s standard of living was increasing and many were enjoying the finer things in life that money can buy”; *tenże*, *Social*

3. Niewiele mówi się o pieniądzach. Jesteśmy na etapie przeważającego handlu wymiennego.

4. Niektóre dobra nabierają znaczenia metaforycznego (np. krowy Baszanu na określenie bogatych kobiet, por. 4,1-3);

5. Zdecydowana większość dóbr ma funkcję pomocniczą, to znaczy są one wspomniane po to, żeby pomóc przekazać słowo, które Bóg kieruje do swojego narodu (np. w 8,5 efa, odważniki i sykl służą do mówienia o uczciwości; w 6,4-6 łoża, dywany, jagnięta, cielęta, harfy i inne instrumenty muzyczne, oleje, czasze wina mają za cel przestawić beztrudne życie bogatych). Amos nie jest ekonomistą VIII w., ale prorokiem, który w ekonomii widzi przestrzeń, w którą chce wkroczyć Bóg, by naprawić międzyludzkie relacje.⁴³

Cechy ekonomii Amosa

W drugiej części artykułu chciałbym postawić tezę, że wystąpienia Amosa związane z ekonomią można scharakteryzować jako spojrzenia demaskujące pozory świata ekonomii, w których żyją jego współcześni. Mieszkańcy Izraela, a zwłaszcza bogatsza część społeczeństwa, żyła w ekonomicznych pozorach, które obnaża prorok, ukazując prawdziwe oblicze gospodarki VIII w. przed Chr.

Pozór maskulinizacji

Zarówno biorąc pod uwagę słownictwo i formy czasownikowe używane w Księdze Amosa, jak i tło historyczno-socjologiczne czasów proroka, wydaje się, że odpowiedzialnymi za ucisk ubogich są wyłącznie mężczyźni. Amos jednak pokazuje, że to, co wydaje się

Entrepreneurship, the Public Good, and Amos, Logia 23/2014, s. 17. Por. także R. R. Ellis, *Amos Economics*, Review and Expositor 107/2010, s. 464-465.

⁴³ Według C. Levina, teksty krytykujące stosunki społeczne (Am 2,6-8; 4,1-2; 5,12b; 8,4-8) nie pochodzą z VIII w., ale są późniejszym dodatkiem (datowanym najprawdopodobniej na III w. przed Chr.) i próbują oddać stan ekonomiczny czasów perskich i greckich; por. C. Levin, *Das Amosbuch der Anawim*, Zeitschrift für Theologie und Kirche 94/1997, s. 407-436.

oczywiste, może być tylko pozorem. Am 4,1-3 jest krytyką możnych kobiet Samarii, które są odpowiedzialne za wyzysk ludzi.

„¹ Słuchajcie słowa tego, krowy Baszanu, które mieszkacie na górach Samarii:

uciskacie biednych, gnębiacie ubogich, mówicie do mężów swoich:
«Przynieś, a będziemy pili!»

² Poprzysiął Pan Bóg na świętość swoją:

Oto dni na was nadchodzą, że pochwycą was hakami,
resztę was – rybackimi wędkami:

³ i przez wyłomy w murze wyjdzie, każda przed siebie,
i powloką was do Hermonu – wyrocznia Pana”.

Wyrocznia mówi o kobietach wyższych warstw społecznych, najprawdopodobniej żonach wysokich urzędników, bogatych właścicieli ziemskich i handlarzy.⁴⁴ Nazwane są one krowami Baszanu ze względu na dostatnie i bez troskie życie, porównywane do życia tłusto wypasionych krów Baszanu, terenu z najlepszymi pastwiskami Ziemi Świętej.⁴⁵ Wina kobiet jest potrójna.

Po pierwsze, kobiety „uciskają biednych”. Czasownik קָשַׁע („uciskać”) oznacza wykorzystanie zadłużonych lub szantaż mający doprowadzić do korzyści finansowych.⁴⁶ Słowo לָוִי („biedny”) jest określeniem również osoby mało znaczącej, której nie ma kto pomóc. Forma *participium* sugeruje, że ucisk ubogich nie jest jednorazowym występkiem, ale stałą postawą kobiet.⁴⁷

Po drugie, kobiety „gnębią ubogich”. Czasownik גָּנְבוּ oznacza „złamanie trzciny”, „kija”. Termin גָּנְבוּ to podstawowe określenie

⁴⁴ Por. J. J e r e m i a s, *Amos*, s. 85-86; H. W. W o l f f, *Joel and Amos*, s. 205; D. S t u a r t, *Hosea –Jonah*, s. 332.

⁴⁵ Por. Pwt 32,14; Ps 22,13; Jr 50,19; Ez 39,18; Mi 7,14. Ciekawą tezę stawiają Koch i Jacobs, twierdząc, że sformułowanie „krowy Baszanu” jest ironiczną aluzją do kultycznego tytułu, które kobiety same sobie nadały, a który miał być aluzją do żeńskiej partnerki Yahwe; por. K. K o c h, *The Prophets. The Assyrian Period*, Philadelphia 1983, s. 46; P. F. J a c o b s, „Cows of Basha” – *A Note on the Interpretation of Amos 4:1*, *Journal of Biblical Literature* 104/1985, s. 109-110.

⁴⁶ Por. J. J e r e m i a s, *Amos*, s. 86.

⁴⁷ Por. S. M. P a u l, *Amos*, s. 196.

biednego, potrzebującego. Zarówno w tym przypadku, jak i w poprzednim, użycie l. mn. sugeruje, że chodzi o obraz niszczenia całych rodzin a nie tylko pojedynczych osób.⁴⁸

Po trzecie, kobiety rozkazują: „przynies a będziemy pili”. Użycie słowa שָׂרֵי (zamiast לַעֲרֵב trochę komplikuje rozumienie, komu właściwie one rozkazują. Słowo to w znaczeniu „mąż” występuje tylko w Rdz 18,12. Poza tym używane jest najczęściej w opozycji do słowa „niewolnik”, „sługa”, dlatego nabiera znaczenia „pan”.⁴⁹ Być może, bogate żony dostojników rozkazywały panom niewolników, żeby dostarczali im wina.⁵⁰ Albo rozkaz został skierowany do mężów, by podkreślić, że kobiety stawiają żądania nie tylko swoimi sługom, ale i tym, którzy są ich panami.⁵¹ Być może jednak słowo to zostaje użyte świadomie, aby skrytykować nie tylko mężatki, ale wszystkie kobiety żyjące w luksusie kosztem ludzi biednych.⁵² Nie wiadomo też, czy żądają one przyniesienia wody czy wina. Pierwsze ukazywałoby je jako rządzące mężczyznami nawet w drobnych sprawach codziennego życia. Drugie podkreślałoby wystawny sposób ich życia.⁵³

Mimo niepewności w interpretacji detali, obraz całościowy w Am 4,1 jest dosyć klarowny. Mężowie, ojcowie czy inni możnowładcy, chcąc spełniać zachcianki kobiet, muszą uciskać biednych. I chociaż pozornie wydaje się, że to oni są pierwszymi odpowiedzialnymi za gnębienie ubogich, to w rzeczywistości odpowiedzialność ta spada

⁴⁸ Por. J. J e r e m i a s, *Amos*, s. 86.

⁴⁹ Por. I. R i e s e n e r, *Der Stamm שָׂרֵי im Alten Testament. Eine Wortuntersuchung unter Berücksichtigung neuerer sprachwissenschaftlicher Methoden*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 149, Berlin-New York 1979, s. 87.

⁵⁰ Por. G. F l e i s c h e r, *Von Menschenverkäufern, Baschankühen und Rechtsverkehrern. Die Sozialkritik des Amosbuches in historisch-kritischer, sozialgeschichtlicher und archäologischer Perspektive*, Bonner Biblische Beiträge 74, Frankfurt am Main 1989, s. 81-93.

⁵¹ H. W. W o l f f mówi o konkubentach; por. t e n ż e, *Joel and Amos*, s. 206.

⁵² Por. B. I r w i n, *Amos 4:1 and the Cows of Bashan on Mount Samaria: A Reappraisal*, *The Catholic Biblical Quarterly* 74/2012, s. 238.

⁵³ Por. T. K l e v e n, *The Cows of Bashan: A Single Metaphor at Amos 4:1-3*, *The Catholic Biblical Quarterly* 58/1996, s. 220.

na kobiety.⁵⁴ Ich luksusowy styl życia i nadmierne żądania dziś doprowadzają do ucisku biednych, a w przyszłości doprowadzą je do kary (Am 4,2-3).⁵⁵

Pozór pobożności

Biorąc pod uwagę wymogi prawa (np. Wj 22,24; 23,6; Pwt 15,7.11; 24,14), wydawałoby się, że związek między pobożnością a ekonomią jest prosty: ten, kto zachowuje prawo, nie może ekonomicznie uciskać innych. Księga Amosa pokazuje, że jest możliwa pobożność pozorna, która przysłańia wyzysk ubogich. Najbardziej widoczne to jest w Am 8,4-6.⁵⁶

„⁴ Słuchajcie tego wy, którzy gnębicie ubogiego i bezrolnego pozostawiacie bez pracy,

⁵ którzy mówicie: «Kiedyż minie nów księżycy, byśmy mogli sprzedawać zboże?

Kiedyż szabat, byśmy mogli otworzyć spichlerz?

A będziemy zmniejszać efę, powiększać sykl i wagę podstępnie fałszować.

⁶ Będziemy kupować biednego za srebro, a ubogiego za parę sandałów

i plewy pszeniczne będziemy sprzedawać»”.

Powyższy tekst jest oskarżeniem tych, którzy łączą ściśle religijne wykonywanie prawa z codziennymi aktami nieuczciwości.⁵⁷

---

⁵⁴ Por. E. Z a w i s z e w s k i, *Księga Amosa*, s. 209; H. G. M. W i l l i a m s o n, *A Christian View of Wealth and Possessions: an Old Testament Perspective*, Ex Auditu 27/2011, s. 8. L. L. E. N g a n, *Amos*, Global Bible Commentary, Nashville 2000, s. 281.

⁵⁵ Ciekawą interpretację proponuje B. I r w i n, sugerując, że Amos krytykuje kobiety przed wszystkim za to, że rozkazując swoim mężom, ojcom czy innym możnowładcom, chcą zniszczyć pewne patriarchalne mechanizmy społeczne, które umożliwiały pomoc ubogim; por. t e n ż e, *Amos 4:1*, s. 241, 246.

⁵⁶ Mniej widoczny pozór pobożności związanej z ekonomią znajduje się w Am 2,8; 4,4-5.

⁵⁷ Por. S. M. P a u l, *Amos*, s. 257.

Dwa wyrażenia z w. 5 są dowodem na to, że zewnętrznie zachowują oni prawo: „Kiedyż minie nów księżycy, byśmy mogli sprzedawać zboże”, „Kiedyż szabat, byśmy mogli otworzyć spichlerz?” Zarówno dzień nowiu jak i szabat były dniami świątecznymi (2Krl 4,23; Ezd 3,5; Ez 46,1; Ps 81,4). Praca była absolutnie zabroniona w szabat (Wj 31,14; Kpł 23,3; Lb 15,32-36). Przypadki opisane w Jr 17,21-27 czy Ne 13,15-18 pokazują, że chociaż prawo to było czasami łamane, to jednak nie przez tych, których Amos opisuje jako uciskających biednych. Trudniej znaleźć teksty, które zakazywałyby pracy w dzień nowiu. W dzień nowiu wyruszono z Ramzes (Lb 33,3) czy zaczęto oczyszczać świątynię (2Krn 29,17). Jedynym miejscem sugerującym, że był to dzień wolny do pracy, jest właśnie Am 8,5. A to by mogło znaczyć, że negatywni bohaterowie prorocstwa są nawet bardziej pobożni niż przewiduje prawo.

Pobożność ta jest jednak pozorna z dwóch względów. Po pierwsze, nie przeżywają oni właściwie świąt, bo chociaż zewnętrznie nie pracują, wewnętrznie znajdują się już w pracy.⁵⁸ Po drugie, wyzysk ekonomiczny drugiego niweluje całą wartość pozornej pobożności.⁵⁹ To jednak wiemy, patrząc dopiero z perspektywy prorockiej. Życie codziennie nie wskazywało, co by mogło świadczyć o wyzyskiwaniu biednych przez pobożnych bogaczy.

Pozór uczciwości

Pozór uczciwości ekonomicznej krytykowany jest przez Amosa na dwóch płaszczyznach: transakcji handlowych i procesów sądowych:

„Z powodu trzech występków Izraela i z powodu czterech nie odwrócę tego wyroku,

gdyż sprzedają za srebro sprawiedliwego, a ubogiego za parę sandałów;

---

⁵⁸ H. W. Wolff pisze, że uciskający nie są zdolni przeżywać w radości okazji do świętowania; por. t e n Ź e, *Joel and Amos*, s. 326.

⁵⁹ Por. Am 5,21-27; Iz 1,11-17.

w prochu ziemi depcą głowy biednych i ubogich kierują na bezdroża (...)

Na płaszcach zastawnych wylegają się przy każdym ołtarzu i wino wymuszone grzywną piją w domu swego Boga” (Am 2,6-7a.8).

„Będziemy zmniejszać efę, powiększać sykl i wagę podstępnie fałszować.

Będziemy kupować biednego za srebro, a ubogiego za parę sandałów

i plewy pszeniczne będziemy sprzedawać” (Am 8,5-6)

Nieuczciwość transakcji handlowych polegała na używaniu fałszywych miar i wag oraz na sprzedawaniu wybrakowanego towaru. Fałszowanie wag, praktyka powszechnie znana w starożytności,⁶⁰ było surowo zabronione (por. Kpł 19,36; Prz 11,1; 20,23; Ez 45,10; Mi 6,11). Zarówno kupujący, pożyczający czy oddający towar nie mogli jednak zorientować się, że są oszukiwani. Bardziej ryzykownym było sprzedawanie gorszej jakości zboża (tzw. plewy pszeniczne⁶¹), które jednak można było albo wymieszać z dobrym, albo umieścić na dnie pojemników, w których się znajdowało.⁶² Amos nie krytykuje możliwości sprzedaży gorszego zboża, ale wprowadzenie w błąd nabywających. Pozór dobrego i dobrze wymierzonego ziarna, zderza się z rzeczywistością podstępu i oszustwa.

Nieuczciwość legislacyjna dokonywała się w kilku wymiarach. Po pierwsze, polegała na przekupywaniu sędziów, tak że poszkodowanymi byli najczęściej uczeni, ale ubodzy. W tym sensie należałoby rozumieć zdanie „będziemy kupować/sprzedawać biednego/

---

⁶⁰ Niektóre przykłady podaje przykłady podaje S. M. P a u l, *Amos*, s. 258-259.

⁶¹ W wyrażeniu מִפְּלֵי רֶבֶת (Am 8,6) najprawdopodobniej chodzi o najniższej jakości ziarno; por. *tamże*, s. 259. H. W. W o l f f, mówi o produkcie gorszej jakości, który spadł na ziemię, był deptany i zepsuty; por. t e n z e, *Joel and Amos*, s. 327. Targum tłumaczy: „odpady zboża”.

⁶² Zboże sprzedawano również za granicę, głównie do Fenicji; por. E. Z a w i s z e w s k i, *Księga Amosa*, s. 244.

sprawiedliwego za srebro” (Am 2,6; 8,6).⁶³ Po drugie, przejawiała się w praktyce wszczynania procedury oddawania w niewolę dłużników już za małe długi. W tym sensie należałoby rozumieć wyrażenie „kupować ubogiego za parę sandałów”.⁶⁴ Po trzecie, chodziłoby o nadużycia związane z płaszczem jako zastawem. Prawo zabraniało brać w zastaw płaszcz od wdów (Pwt 24,17) i nakazywało zwracać go na noc ubogim (Wj 22,25). Wylegiwania się „na zastawnych płaszczach” (Am 2,8) oznaczałoby, że chodzi o przygotowania miejsca na nocleg (a więc nieoddanie płaszcza na noc),⁶⁵ albo o używanie płaszczy przy ucztach ofiarnych. Nabierały one wtedy charakteru rzeczy poświęconej Bogu i nie musiały być oddawane biedakom.⁶⁶ Jeśli to drugie znaczenie byłoby słuszne, byłby to przykład na pozór pobożności i uczciwości legislacyjnej, które uderzał w najuboższych.

Amos zatem nie tyle krytykował istniejącą w prawie instytucję zastawu, czy możliwość oddania siebie w niewolę, ile nadużycia z tym związane.⁶⁷ Pozorem było dbanie o literę prawa i to tylko w stosunku do ubogich, kiedy w rzeczywistości chodziło o to, by się ich kosztem wzbogacić. A przecież istotą prawa nie była regulacja spraw związanych z ubogimi w celu bogacenia się bogatych.

---

⁶³ Por. S. M. Paul, *Amos*, s. 259; E. Zawiszewski, *Księga Amosa*, s. 197. Chodzi nie tyle o pojedyncze osoby, ile o ekonomiczny ucisk całej grupy społecznej; por. C. Levin, *Das Amosbuch der Anawim*, s. 417.

⁶⁴ Por. R. R. Ellis, *Amos Economics*, s. 467; F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 311-313. A. Shvek argumentuje na podstawie prawa hetyckiego, że Amos przeciwstawia się ekstradycji niewolników, którzy uciekli od swych panów; por. tenże, „*For a Pair of Shoes*”: *A New Light on an Obscure Verse in Amos’ Prophecy*, *Vetus Testamentum* 62/2012, s. 95.

⁶⁵ Por. H. W. Wolff, *Joel and Amos*, s. 167.

⁶⁶ Por. E. Zawiszewski, *Księga Amosa*, s. 197-198.

⁶⁷ Por. J. Jeremias, *Amos*, s. 53. R. R. Ellis, komentując Am 4,8, pisze: „The verse refers to businessmen who saw no distinction between the merchandising of humans and agricultural products”, a w odniesieniu do Am 2,8a: „Readers should not assume that the book intends to overturn economic structures, in this case the systems of credit and debt, but rather the illegal activity of creditors who show no shred of compassion for the impoverished”; tenże, *Amos Economics*, s. 467-468.

Pozór braku związku ekonomii z przyrodą

O pozorze braku związku niesprawiedliwości ekonomicznych z przyrodą można mówić na poziomie potocznego myślenia. Nie wydaje się bowiem, żeby w życiu codziennym, Izraelici wierzyli/mieli świadomość, że niewidoczne dla innych ludzi drobne oszustwa mogą tak silnie wpływać na otaczające ich środowisko. Amos odsłania wpływy niemoralności na całą przyrodę. Najbardziej widoczne jest to w Am 8,8-9:

„Czyż z tego powodu ziemia nie zadrży
i czyż nie będą lamentować wszyscy jej mieszkańcy,
i nie wzburze wszystko jak Nil, wzburzy się i opadnie jak Nil
w Egipcie?

Owego dnia – wyrocznia Pana Boga

– znajdzie słońce w południe i w dzień świetlany zaciemnię ziemię”.

Otwierające sekcję pytanie: הַעַל יִזְאֵן „czy z tego powodu?” jest pytaniem retorycznym, domagającym się odpowiedzi pozytywnej: „oczywiście, że z tego powodu!”⁶⁸ Powód jest opisany w Am 8,4-7 i ma on dwie składowe: ucisk ubogich (ww. 4-6) i naturę Boga, który nie może nie reagować na taką niesprawiedliwość (w. 7). Opisana reakcja natury w ww. 8-9 ma więc bezpośredni związek z oszustwami ekonomicznymi. Trzęsienie ziemi i zaćmienie słońca to opis kosmicznych konsekwencji niemoralności Izraela.⁶⁹ Być może jest to aluzja do wydarzeń historycznych. Zaćmienie słońca miało być widziane w Palestynie 9 II 784 albo 15 VI 763 r. przed Chr.⁷⁰ O trzęsieniu pisze Amos w 1,1. O związku trzęsienia ziemi i zaćmienia słońca z interwencją Boga czytamy m. in. w Ps 18,8; 77,19; Prz 30,21-23; Jl 2,10. Nawet jeśli nie jesteśmy w stanie ustalić związków wydarzeń historycznych z zapowiedzią Am 8,8-9, jest zrozumiałe, że reakcja natury jest spowodowana interwencją Boga na niesprawiedliwość

⁶⁸ Por. F. I. Andersen, D. N. Freedman, *Amos*, s. 811.

⁶⁹ Por. S. M. Paul, *Amos*, s. 260.

⁷⁰ Por. E. Zawiszewski, *Księga Amosa*, s. 246.

społeczną. Na krzywdę ludzką bardziej wrażliwy jest kosmos aniżeli drugi człowiek.

Pozór znajomości pierwszej przyczyny ekonomicznych kryzysów

Mimo niewątpliwej hossy ekonomicznej, z której cieszyła się przynajmniej część społeczeństwa Izraela, Księga Amosa nie ukrywa prawdy o kryzysie gospodarczym, doświadczanym lub prognozowanym. Pozór, w którym żyli słuchacze Amosa, polegałby na nieprawidłowej diagnozie przyczyn owego kryzysu.

Różnorakie klęski urodzaju, jak susza Karmelu (Am 1,2), zważenie zbóż i szarańcza niszcząca ogrody (Am 4,9) oraz trawę (Am 7,1-2) mogły prowadzić do myślenia, że przyczyną kryzysów ekonomicznych jest przyroda. To jednak jest tylko pozór.

Osoby bardziej religijne mogły pomyśleć, że za kryzys odpowiedzialny jest Bóg. Amos wielokrotnie pokazuje, że to Bóg jest tym, który zsyła każdą katastrofę na ziemię. Najbardziej przykładowym tekstem jest Am 4,6-12, w którym Bóg mówi: „To Ja sprowadziłem na was klęskę głodu (4,6)”, „To Ja wstrzymałem dla was deszcz na trzy miesiące przed żniwami” (4,7), „Karałem was zwarzeniem i śniecią zbóż” (4,9), „Zesłałem na was zarazę” (4,10), „Spustoszyłem was, jak podczas Bożego spustoszenia Sodomy i Gomory” (4,11). Podobna przyczyna klęski widziana jest w 3,15 („Rozwałę zarówno dom zimowy jak i letni”) i w 6,11 („Oto Pan rozkazał i obrócony będzie wielki dom w ruiny, a mały dom w rozsypkę”). To jednak również jest pozór.

Pierwszą przyczyną ekonomicznych kryzysów jest krzywda ludzka. Do tego wniosku skłania już budowa wyroczni otwierającej Księgę Amosa (1,3 – 2,16). Każda z nich składa się z trzech części: opis krzywdy ludzkiej – zapowiedź interwencji Boga – opis zasłużonej kary. W przypadku Izraela Am 2,6-8 opisuje krzywdę ludzką (niesprawiedliwe sądy, ucisk ubogich, luksusowe życie kosztem innych), Am 2,9-12 zapowiada historycznie uzasadnioną interwencję Boga, natomiast Am 2,13-16 jest opisem kary.

Krzywda ludzka związana z ekonomią jako podstawowa przyczyna reakcji Boga objawionej w gospodarczym i politycznym kryzysie widziana jest również w Am 3,10-11,⁷¹ 5,11⁷² i Am 8,4-10.⁷³

Widzieć przyczynę kryzysu w naturze lub nawet w Bogu jest tylko pozorem. Pierwszą i jedyną przyczyną ekonomicznych zawirowań jest zburzenie harmonii sprawiedliwości międzyludzkiej. Krzywda ludzka wyrządzana w celu osiągnięcia ekonomicznych sukcesów, paradoksalnie prowadzi do ekonomicznej klęski.⁷⁴

Pozór największej kary

Można w pewnym sensie mówić również o pozorach związanych z karą za nadużycia ekonomiczne. Wydawałoby się bowiem, że największym dramatem ludzi uciskających innych finansowo, będzie kara finansowa. I taka kara wielokrotnie jest zarówno zapowiadana jak i realizowana: ograbione pałace (3,11), rozwalone domy (3,15; 6,11), zniszczone wyżyny i świątynie (7,9), głód (4,6), klęska urodzaju

⁷¹ „Nie umięją postępować uczciwie – wyrocznia Pana – gromadzą nieprawość i ucisk w swych pałacach. Dlatego tak mówi Pan Bóg: Nieprzyjaciel otoczy kraj; zniszczona będzie moc twoja i ograbione twoje pałace” (Am 3,10-11).

⁷² „Ponieważ deptaliście biednego i daniny w zbożu braliście od niego, możecie zbudować sobie domy z kamienia ciosanego, lecz nie będziecie w nich mieszkali; możecie piękne winnice zasadzić, lecz nie będziecie pili z nich wina” (Am 5,11).

⁷³ Zob. zwłaszcza ww. 6-8: „Będziemy kupować biednego za srebro, a ubo-giego za parę sandałów i plewy pszeniczne będziemy sprzedawać». Przysiągł Pan na dumę Jakuba: «Nie zapomnę nigdy wszystkich ich uczynków». Czyż z tego powodu ziemia nie zadrży i czyż nie będą lamentować wszyscy jej mieszkańcy, i nie wzbierze wszystko jak Nil, wzburzy się i opadnie jak Nil w Egipcie?”

⁷⁴ Być może jednak najbardziej pierwotną przyczyną kryzysów jest odrzucenie Boga. D. E s c o b a r mówi o zaprzestaniu szukania Go; por. t e n z e, *Social Justice in the Book of Amos*, Review and Expositor 92/1995, s. 172. Natomiast N. P. H o - w i n g t o n opisuje to w następujący sposób: „Their cardinal sin is that they have forgotten the Lord God, the true source of all wealth and have ignored the fact that man does not live by bread alone (Deut. 8:3, 11-20)”; t e n z e, *Toward an Ethical Understanding of Amos*, s. 406-407.

(4,9; 7,1-2). Jednak zaskakującą i być może największą karą, jest kara głodu słowa Bożego.

„Oto nadejdą dni – wyrocznia Pana Boga –
gdy ześlę głód na ziemię, nie głód chleba ani pragnienie wody,
lecz głód słuchania słów Pańskich.

Wtedy błąkać się będą od morza do morza, z północy na wschód
będą krążyli,

by znaleźć słowo Pańskie, lecz go nie znajdą” (Am 8,11-12).

To zapowiedź całkowitej nieobecności Boga. Ci, którzy odrzucili
słuchanie Boga, nadaremno będą Go szukać. Cisza jawi się jako
przerazająca forma Bożego gniewu (por. 1Sm 28,6; Lm 2,9; Ez 7,26;
Mi 3,7).⁷⁵ To gniew Boga objawiający się w ciszy a nie klęska eko-
nomiczna jest największą humanitarną katastrofą.

* * *

Analizując świat ekonomii przedstawiony w Księdze Amosa z perspektywy napięcia między pozorem a rzeczywistością, można zrozumieć cel posłannictwa proroka. Bóg pobudza pasterza z Te-ko-a, aby ukazał ludziom odpowiedzialnym za niesprawiedliwość społeczną, jak bardzo tkwią w myśleniu ekonomicznym, które jest tylko pozorem znajomości praw rządzących wszelkimi dobrami. Słowo Boże, z właściwą sobie szeroką perspektywą i znajomością niedostrzegalnych dla ludzi powiązań między rzeczywistościami, ma uzdrowić dysharmonię, wprowadzoną przez niewłaściwe używanie materii i natury.

ks. Wojciech WĘGRZYNIAK

---

⁷⁵ Por. S. M. Paul, *Amos*, s. 265.